

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: سوره بقره

تاریخ: ۲۹ آبان ۱۴۰۲

موضوع جزئی: آیه ۵۳ - بخش اول - احتمالات در معنای فرقان - حق در معنای فرقان

مصادف با: ۶ جمادی الاول ۱۴۴۵

جلسه: ۱۳

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین

بخش اول

در مورد آیه ۵۳ بعد از بیان ارتباط این آیه با آیات قبل و همچنین اشاره به بخش‌های آیه، نوبت به تفسیر و تبیین آیه می‌رسد. خداوند متعال در این آیه می‌فرماید: ما به حضرت موسی کتاب و فرقان عطا کردیم. بحث مهم اینجا درباره کتاب و فرقان است؛ اینکه معنای کتاب معلوم است؛ کتاب به نوشته‌ای است که بین الدفتین است و اینجا اشاره به چیزی است که از ناحیه خداوند تبارک و تعالی نازل شده است؛ به همه کتاب‌های آسمانی کتاب اطلاق می‌شود: «وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ»، همه انبیا (آلهایی که صاحب کتاب بودند) آن چیزی که از طرف خداوند بر آنها نازل شده و مشتمل بر شریعت بوده، اینها را با عنوان کتاب می‌شناسند.

احتمالات در معنای فرقان

اما اینکه فرقان به چه معناست، معانی مختلفی برای آن ذکر شده است. در برخی از تفاسیر حدود دوازده قول نقل شده که مصداق فرقان چیست^۱؛ در کتاب‌های تفسیری هم معانی یا احتمالات مختلفی ذکر شده است؛ مثلاً طبری از ابن عباس نقل می‌کند که فرقان جامع تورات، انجیل، زبور و قرآن است.^۲ اما فخر رازی در تفسیر کبیر پنج احتمال برای فرقان ذکر کرده که باید ببینیم کدام یک از این احتمالات انطباق دارد. یکی دو احتمال را خود او هم نفی می‌کند و کنار می‌گذارد:

احتمال اول: بعضی به غلط گمان کرده‌اند که منظور از فرقان، همان قرآن است، بدین معنا که خداوند متعال هم تورات را بر موسی نازل کرد و هم قرآن را؛ این یک احتمالی است که اساساً هیچ شاهی ندارد و غلط بودن آن کاملاً واضح است؛ چون فرقان به عنوان یک وصف و به معنای فارق بین حق و باطل بر همه کتاب‌های آسمانی اطلاق شده است. در جلسه قبل عرض کردیم که فرقان بر برخی از کتاب‌های دیگر هم اطلاق شده است.

احتمال دوم: که این هم باطل است و چندان نیاز به بررسی ندارد، این است که منظور از فرقان، قرآن است که به سبب آن پیامبر (ص) بتواند اهل کتاب زمان خودش را هدایت کند. کأن معنای آیه «و إِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ» این

۱. البحر المحیط، ج ۱، ص ۲۰۲.

۲. جامع البیان، ج ۱، ص ۳۲۳.

است که: آتینا موسی التورات و آتینا محمداً (ص) الفرقان لکی یهتدوا به اهل الکتاب. بعضی از علمای نحو این را قائل شده‌اند، مثل فراء، ثعلب و امثال اینها. ولی این هم تعسف است.

احتمال سوم: اینکه منظور از فرقان همان تورات است؛ یعنی خداوند تبارک و تعالی می‌فرماید ما به موسی تورات را فرستادیم، منتهی این را با دو وصف معرفی کرده و کآن «و» عطف تفسیری است؛ ما تورات و فارق بین حق و باطل را به موسی دادیم. آن چیزی که به سبب آن بین حق و باطل جدایی انداخته می‌شود، نظیر آیه «و لقد آتینا موسی و هارون الفرقان و ضیاء و ذکرا» نظیر این را هم ما داشتیم؛ کآن خداوند می‌خواهد مهم‌ترین وصف تورات را بیان کند، و لذا با لفظ فرقان آورده است.

احتمال چهارم: این است که کتاب به معنای تورات است؛ اما فرقان به معنای بعضی از التورات است و نه خود تورات، و منظور هم آن بخش از تورات است که اصول دین و فروع دین را بیان می‌کند. چون در واقع به سبب این بخش است که حق و باطل از هم جدا می‌شوند. پس فرقان بر بعضی از التورات اطلاق شده و منظور از آن بعضی، یعنی اصول دین یهود و فروع آن که به سبب آنها، بین حق و باطل جدا می‌شود.

احتمال پنجم: این است که اساساً منظور از فرقان، یک چیزی غیر از تورات و غیر از کتاب است که این خود چند وجه دارد:

۱. مثل ید و عصا و به طور کلی آن معجزاتی که حضرت موسی عرضه کرد و طبیعتاً چون آنها باعث جدایی و فرق بین حق و باطل می‌شود، عنوان فرقان بر آن اطلاق شده و «لعلکم تهتدون» هم در واقع اشاره به همین دارد که ید و عصا و آن آیات و نشانه‌هایی که موسی عرضه کرد، باعث شد این جدایی پدید آید.

۲. وجه دیگر این است که منظور همان نصر و فرج و پیروزی است که خداوند متعال نصیب بنی‌اسرائیل کرد و آنها را بر فرعون و قومش غلبه داد، چنانچه خداوند تبارک و تعالی در قرآن می‌فرماید: «و ما انزلنا علی عبدنا یوم الفرقان یوم التقی الجمعان»، این اشاره به همین معنا دارد؛ منظور از آن چیزی که خداوند به عنوان فرقان بر پیامبر (ص) نازل کرد، همان پیروزی بود که در روز بدر نصیب پیامبر (ص) شد؛ و علت اینکه به پیروزی در روز بدر اطلاق فرقان شده این است که قبل از آن همه توقع داشتند که پیروز شوند؛ طرفین نزاع و جنگ متوقع بودند که هر یک از آنها بر دیگری پیروز شود؛ منتهی وقتی که خداوند تبارک و تعالی نصرت و پیروزی خودش را نصیب مسلمین کرد، آنجا بود که بین حق و باطل جدایی افتاد و طمع صادق از طمع کاذب جدا گردید. به همین جهت به آن پیروزی و نصر، فرقان گفته‌اند.

۳. فرقان به معنای شکافته شدن و انفراق البحر لموسی (ع) است؛ شکافته شدن دریا برای حضرت موسی و یارانش فارق بین حق و باطل است؛ و آیه دارد به آن اشاره می‌کند.

ایشان نسبت به وجه سوم، دو اشکال مطرح می‌کند و از آنها جواب می‌دهد:

اشکال اول: اگر بخواهیم فرقان را حمل بر این معنا کنیم و بگوییم منظور انفراق البحر است، این قبلاً ذکر شده است، «و

إذ فرقنا بكم البحر» در زمره نعمت‌هایی که خداوند تبارک و تعالی به موسی عطا کرده بیان شده است؛ اگر فرقان را حمل بر شکافته شدن بحر کنیم، لازمه‌اش تکرار است.

اشکال دوم: اشکال دیگر اینکه آنچه با «لعلکم تهتدون» سازگار است، نمی‌تواند انفراف البحر باشد؛ کتاب است که می‌تواند موجب هدایت شود؛ «لعلکم تهتدون» در واقع با کتاب و آنچه که به کتاب مربوط است، سازگاری دارد. ایشان از این دو اشکال جواب می‌دهد:

پاسخ به اشکال اول: اینکه خداوند تبارک و تعالی اینجا فرمود الفرقان با «إذ فرقنا بكم البحر» تفاوت دارد؛ آنجا ناظر به این بود که بحر شکافته شد و اصل حادثه را بیان کرده است. اینجا می‌خواهد بگوید این برای موسی بود؛ و إذ آتینا موسی یعنی کان فرق البحر لموسی، چون می‌گوید «و إذ آتینا موسی الکتاب و الفرقان» آنجا به اصل انفراف البحر اشاره داشت؛ اینجا می‌خواهد بگوید آن کار برای موسی انجام شد.

پاسخ به اشکال دوم: هر یک از این آیات و نشانه‌ها می‌تواند موجب هدایت شود؛ یعنی هم ید، هم عصا و هم خود کتاب و هم فرق البحر؛ شکافته شدن بحر می‌تواند باعث هدایت شود و لذا منافاتی بین هدایت با فرق البحر و هدایت با کتاب وجود ندارد؛ هر دو می‌توانند موجب هدایت امت شوند.^۱

پس پنج احتمال برای فرقان اینجا ذکر شد؛ البته احتمالات دیگری هم هست، یک احتمال را صاحب جامع البیان گفته و برخی دیگر، حتی تا دوازده مصداق برای فرقان ذکر کرده‌اند، حالا اینکه آنها مصادیق فرقان به معنای کلی است یا معنای فرقان، این چندان مهم نیست. عمده این است که در بین این احتمالات، کدام یک از این احتمالات رجحان دارد و آیا ما اساساً می‌توانیم ترجیحی برای یکی از معانی ذکر کنیم؟

حق در معنای فرقان

واقع این است که فرقان بر بسیاری از امور اطلاق شده است؛ گاهی به تقوا عنوان فرقان اطلاق شده است: «إن تتقوا الله يجعل لکم فرقانا»^۲ یا نتیجه یا ثمره‌اش یا خودش. بر ید و عصای موسی، بر فرق البحر، بر همه اینها عنوان فرقان اطلاق شده؛ لکن ضرورتی هم ندارد که ما اصرار کنیم بر اینکه برخی از این معانی مورد نظر است و نفی کنیم سایر معانی را. اولاً فرقان هر چه که باشد و به هر کدام از این معانی که ما گفتیم، می‌تواند مایه هدایت باشد؛ یعنی با «لعلکم تهتدون» سازگار است. اگر بخواهیم مقصود از فرقان را یک معنایی بدانیم که هم با «آتینا» سازگار باشد و هم اهتداء امت را به دنبال داشته باشد، باید بگوییم فرقان به معنای خودش یعنی فرق گذارنده بین حق و باطل است، که از باب ذکر عام بعد الخاص است؛ کتاب همان تورات است که این موضوعیت دارد؛ پیامبر وقتی که می‌خواهد قومش را دعوت کند و هدایت کند، کتاب و برنامه اولین و مهم‌ترین کار است. بعد به صورت عام این بر کتاب هم اطلاق شده؛ هم کتاب فرقان

۱. تفسیر کبیر، ج ۳-۴، ص ۷۸.

۲. سوره انفال، آیه ۲۹.

است، هم معجزات حضرت موسی فرقان است و اینکه اساساً ما به موسی هم کتاب دادیم و هم آنچه که باعث شود بین حق و باطل فرق گذاشته شود و موجب اهتداء شما شود. اینکه ما یک معنای عامی بگیریم که هم کتاب را در برگیرد و هم سایر امور را، شاید مجموعاً اولی باشد تا اینکه بخواهیم این را اختصاص بدهیم به خود تورات یا به بعضی ما فی الکتاب یا مثلاً به اموری خارج ... نه، شاید یک معنای عامی که هم کتاب را دربر بگیرد و هم بعضی ما فی الکتاب و هم امور خارج از کتاب را، این مجموعاً اولی باشد.

«والحمد لله رب العالمین»